

1.01
Prejeto 5. 4. 2007

UDK 323.15(497.4 Kočevje=112.2):321.64

Marjan Drnovšek*

Kočevarski krošnjariji in nacistična propaganda**

IZVLEČEK

Na Kočevskem, v jugovhodnem delu takratne Slovenije, je med obema svetovnima vojnama živela nemška manjšina, znana pod imenom Kočevjarji (Gottscheer). V tridesetih letih 20. stoletja so kočevarski krošnjariji nadaljevali tradicionalno trgovanje z južnim sadjem, slaščicami in prirejanjem iger na srečo v Nemčiji. Med njimi se je krepilo navdušenje nad nacistično Nemčijo. Bili so nosilci nacistične propagande, saj so v Nemčiji obiskovali nekajdnevne politične tečaje. Osnovno je le bilo pridobivanje dohodka za preživetje, saj je bila Kočevska pasivna dežela, ki je nudila premalo kruha za vse. V prispevku so prikazani odnosi jugoslovanskih oblasti do kočevarskih krošnjarijev, naraščanje slovensko-nemških etničnih trenj na Kočevskem in analiziran ohranjen seznam kočevarskih krošnjarijev za sezono 1936/37.

Ključne besede: Slovenija, Nemčija, nacizem, Kočevjarji, krošnjariji, nacistična propaganda

ABSTRACT

THE GOTTSCHER PEDDLERS AND NAZI PROPAGANDA

Between the two world wars, the Kočevje region in southeast Slovenia was home to a German minority known as the Kočevje Germans (Gottscheer). In the 1930s, they seasonally migrated to Germany where they worked as peddlers, plying their traditional trade in tropical fruits and confectionery and organising games of chance. Many were enthusiastic about the new Nazi regime, attended short political courses and gradually became exponents of Nazi propaganda. Nevertheless, their primary concern in the economically depressed Kočevje region remained the earning of income. The paper describes the attitude of the Yugoslav authorities towards the Gottscheer peddlers and the growing tension between them and the local Slovenes. A preserved list of the peddlers from the 1936/37 season is also analysed.

Key words: Kočevje, Germany, Nazi propaganda, peddlers

* Dr., znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2; e-mail: marjandr@zrc-sazu.si

** Projekt št. L6-6263-0618 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna / The authors acknowledge the financial support from the state budget by the Slovenian Research Agency (Project No. L6-6263-0618).

Uvod

Že od daljnega leta 1492 - ko je nemški cesar Friderik III. Habsburški (1440-1493) s posebnim privilegijem (*Hausierpatent*) dovolil Kočevarjem izvažati živino, platno in lesene predmete, ki so jih izdelovali doma - so drug ob drugem stoletja krošnjarili po svetu kočevarski, ribniški in belokranjski krošnjariji. Sčasoma so se začeli razlikovati v temeljnem pristopu h krošnjarski dejavnosti. Ribniški so vse-skozi (in še danes) doma izdelovali lesene izdelke in jih prodajali po svetu (govorimo o povezanosti proizvajalnega s prodajnim procesom), kočevarski so vsaj v 19. in 20. stoletju krošnjarili le z nakupljeno robo (potovalna trgovina z mrežnim sistemom nabave blaga); v tem so bili bližji belokranjskim krošnjarjem v tem obdobju, čeprav so med njimi obstajale velike razlike, kot je zapisal Janez Trdina.¹

Kot del širših slovensko-nemških narodnostnih napetosti od srede druge polovice 19. stoletja do propada habsburške monarhije predstavljajo odnosi med slovenskimi in kočevarskimi prebivalci na Kočevskem posebno zgodbo. Pritrdim lahko trditvi, da so bili odnosi med kočevarskim in slovenskim kmečkim prebivalstvom dobri,² vendar so jih v drugi polovici 19. stoletja skalili spori na narodnostni in v obdobju med obema svetovnjima vojnama tudi na ideloški ravni. Posebno prelomnico je prinesel konec prve svetovne vojne. Če se je med kočevskimi Nemci v obdobju do 1918 krepila sprva kočevarska in kasneje nemška zavest (pripadnost nemštvu), se ji je med obema svetovnjima vojnama priključil še nacizem. Na drugi strani se je do prve svetovne vojne v slovenskem okolju na Kočevskem krepila slovenska narodnostna zavest. Intenziviranje slovenstva in nemštva v omenjenem času je še bolj oddaljevalo oz. oteževalo sobivanje obojih, Slovencev in Nemcev na tem območju. Posebna situacija za kočevarsko prebivalstvo nastopi z nastankom Kraljevine SHS, ko so postali manjšina, Slovenci pa konstitutivni del nove, jugoslovanske države. Oblasti so na Kočevskem ukinile nemško gimnazijo, odpravile nemško bralno društvo, omejevale nemške gospodarske, kulturne in telovadne organizacije. Število učiteljev in šol je upadalo, omejevala se je javna raba nemškega jezika, poslovenjena so bila nemška krajevna in osebna imena. Ta pritisk je še bolj pripomogel do nagle in množične podpore Kočevarjev novi nacistični ideologiji v tridesetih letih.³ Novembra 1933 je dnevnik *Slovenec* zapisal, da si Slovenci in Nemci stoje nasproti kakor večinski narod proti manjšini, ki je bila v avstrijskem obdobju v privilegiranem položaju kot nositeljica protislovenskega političnega, gospodarskega in kulturnega pritiska, v Jugoslaviji pa je ohranila svoje gospodarske pozicije.⁴ Če se je leta 1910 na slovenskem ozemlju - upoštevajoč le kasnejši del v okviru Jugoslavije - za nemški pogovorni jezik odločilo 100.000 prebivalcev (okrog 10%), so jugoslovanski in slovenski nacionalistični pritiski pri popisu prebivalstva leta 1921 zmanjšali njihovo število na 41.500 (na 4%). Takrat se je odselilo iz jugoslovanske Slovenije približno 30.000 Nemcev. Leta 1931 jih je državna statistika naštelala samo še 29.000.⁵ Nemška manjšina v Sloveniji je bila le

¹ Janez Trdina: *Sprehod v Belo krajino*. Ljubljana 1958.

² Janez Šumrada, Tone Ferenc: *Kočevarji*. V: *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 5. Ljubljana 1991, str. 180.

³ Prav tam.

⁴ Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941*. Ljubljana 1966, str. 103.

⁵ *Slovenska novejša zgodovina*, 1. Ljubljana 2005, str. 397-398 (Ervin Dolenc: *Nemci v Sloveniji*).

drobec v odnosu do ostalega jugoslovanskega prostora, saj je po štetju leta 1931 v državi živelo 499.969 oseb z nemškim maternim jezikom, vključno s 17.614 nemškimi Judi.⁶ Pred obiskom dr. Milana Stojadinovića v Berlinu januarja 1938 je nemški poslanik Viktor von Heeren označil položaj nemške manjšine v Jugoslaviji za zadovoljiv, razen v Sloveniji, kar je pripisoval slovenskim klerikalcem in dr. Antonu Korošču. Ob tem je bilo izpostavljeno dobro ravnanje z Jugoslavani v Porurju.⁷

Krošnjarstvo med svetovnima vojnama

Klasično krošnjarjenje z nastankom Kraljevine SHS ni zamrlo, ampak se je prilagodilo novim razmeram. Z nastankom novih državnih mej, nove zakonodaje in na splošno večje kontrole selitvenih gibanj v evropskem prostoru so se povečale zapreke za to dejavnost. V primerjavi z 19. stoletjem in začetkom 20. stoletja se je skrčil geografski domet krošnjarskih ciljev v evropskem prostoru. Deloma so se spremenili načini in vsebina krošnjarjenja. Nastopil je nov trenutek v tej dejavnosti, saj naj bi bil to poklic tistim, ki so bili siromašni in nesposobni za druga dela, kar mu je dalo določeno socialno-zaščitno noto.

Z ozirom na nove načine krošnjarjenja nam to tezo potrjuje statistika krošnjarskih dovolil na območju Dravske banovine konec leta 1937. Obrtne oblasti so izdale skupaj (A) 250 dovolil za trgovce z manufakturnim blagom, (B) 494 za trgovce z ostalim blagom in (C) 95 za rokodelske obrti brez lokala (brusači, dežnikarji, popravljalci kuhinjske posode, popravljalci mlatilnic). Največje število dovolilnic so izdali za trgovce z ostalim blagom v obrtni oblasti Kočevje (321) in tri za trgovce z manufakturnim blagom, sledil ji je Črnomelj (166 dovolil za trgovce z manufakturnim blagom), nato obrtna oblast Murska Sobota, kjer so izdali 74 dovolilnic v okviru skupine rokodelske obrti brez lokala, od tega kar 62 za mlatenje z mlatilnim strojem od kraja do kraja. Tem skupinam sledijo naslednje obrtne oblasti: Ljubljana mesto in okolica (60), Kranj (46), Radovljica (42), Škofja Loka (30), Logatec (26), Novo mesto (17), Maribor (19) itd.⁸ Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani je nasprotovala naraščanju "nedopustnega krošnjarjenja", ki je konkuriralo stalnim trgovcem. V gornjem primeru je kot krošnjarje obravnavala le skupini (A) in (B). Opozarjala je tudi na krošnjarje iz Savske, Primorske in drugih banovin, ki so celo predstavljali večino krošnjarjev v Dravski banovini v tem obdobju. Tajnika Zbornice za Trgovino, obrt in industrijo dr. Ivana Plessa je presenečalo, da iz okraja Murska Sobota ni bilo krošnjarjev, čeprav ga je vsako leto zapuščalo "na tisoče in tisoče" oseb, ki so iskali boljši kos kruha v tujini. V mislih je imel močno sezonsko izseljevanje iz tega območja.⁹ Z negativnim odnosom omenja visoko število Kočevjarjev, ki so večinoma odhajali v inozemstvo, kar "pač ne potrebuje nobenega komentarija." Skratka, že z naslovom prispevka v *Trgovskem listu* "Borba proti nedopustnemu krošnjarjenju" se kaže, da je bilo trn v peti stalnim trgovcem, kar ni bilo nič novega, če pogledamo v zgodovino te de-

⁶ Biber, n.d., str. 308.

⁷ Prav tam, str. 90-91.

⁸ Trgovski list, XX/138, 10. 12. 1937.

⁹ Marjan Drnovšek: Jugoslovansko-nemška sporazuma o sezonskem delu med svetovnima vojnama. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2006, št. 1, str. 219-234.

javnosti že stoletja nazaj. Celo odnos se ni spremenil, saj je omenjeni tajnik Zbornice za trgovino, obrt in industrijo svetoval, da je treba krošnjarjenje "sistematično zatreti".¹⁰ V *Trgovskem listu* za leto 1938 zasledimo - mnogokrat na naslovnih straneh - napade na krošnjarstvo, s pozivi za prepoved te dejavnosti, zlasti trgovanja z manufakturnim blagom. Pisali so o "krošnjarskem zlu", o uporabi "gangsterskih metod", o njihovi lažnivosti, nespodobnem govorjenju, tj. o uporabi "mastnih izrazov", da so se predstavljali kot češki emigranti¹¹ in da so raznaševalci neresničnih vesti in goljufi itd.¹² Ob tem so se sklicevali na ravnanje Nemčije, kjer niso dopuščali krošnjarjenja osebam, ki so bile zdrave in sposobne za delo.¹³ Za območje Dravske banovine je delovalo Društvo krošnjarjev, ki je imelo Glavni odbor za Slovenijo s sedežem v Ljubljani. Leta 1941 je bil predsednik društva Fran Kravanja, njegov tajnik Štefan Turkovič. Tega leta sta se pisno obrnila na kočevski okraj, da bi pridobila sezname krošnjarjev, vendar njuni prošnji niso ugodili. Kot vzrok so v odgovoru navedli pomanjkanje časa, dali pa so jima možnost, da pod nadzorom sama prepiseta sezname krošnjarjev.¹⁴

Janko Traven, avtor prispevka o razvoju slovenskega obrtništva v *Spominskem zborniku Slovenije*, je z ozirom na domače obrti v Sloveniji zapisal, da je z nastankom Jugoslavije nastal nov položaj za domače obrtne dejavnosti. Stare trgovske poti so se pretrgale, stari privilegiji krošnjarjev s suho robo iz črnomeljskega, kočevskega in novomeškega okraja so ugasnili. Odločujoč za krošnjarje je bil *Zakon o obrtih* 5. novembra 1931, ki je določal ravnanja v primerih izvrševanja "obrti brez stalnega poslovališča". Prodaja izdelkov lesne obrti v tujini je bila vedno težja, konkurenca industrijskih izdelkov vedno večja. Skrb zanje je slonela na Zvezi lesnih domačih obrti v Ribnici.¹⁵ Istega leta je izšla drobna brošura izpod peresa Jožeta Rusa z naslovom *Suha roba brihtna Ribnica in široki svet*.¹⁶ Avtor opredeli za ribniško krošnjarsko geografsko območje prostor od cerkniške Slivnice do kočevskega Roga in od mesta Kočevje do Želimelj "z najbolj delavno sredico v trikotu med Blokami, Turjakom in ribniškim trgom." V njej nam daje geografsko in številčno podobo ribniškega krošnjarstva leta 1930.¹⁷

¹⁰ Trgovski list, XX/138, 10. 12. 1937.

¹¹ Očitali so jim izkoriščanje usode "čehoslovaškega naroda" v svoje trgovske namene, da bi ljudje zaradi usmiljenja več kupovali od njih. Trgovski list, XXI/117, 24. 10. 1938.

¹² Npr., da so dobili blago od "samega Hitlerja", zato je zastoj za revno kmečko prebivalstvo, plačati je treba samo voznino, davke in stroške krošnjarjenja. Blago so prevažali z avtomobili, kar naj bi bil splošni pojav. Trgovski list, XXI/126, 16. 11. 1938.

¹³ Trgovski list, XXI/137, 16. 12. 1938.

¹⁴ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), KOČ-1, Okrajno glavarstvo Kočevje, šk. 6, mapa 40.

¹⁵ Janko Traven: Dvajset let razvoja slovenskega obrtništva. V: Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 391-393.

¹⁶ Jože Rus: Suha roba brihtna Ribnica in široki svet. H geografiji naše lesne domače obrti. Ljubljana 1930.

¹⁷ Traven, n.d., str. 3.

Tabela 1¹⁸

Število ribniški krošnjarjev leta 1930	
Občina	Število
Sodražica	129
Jurjevica	89
Dane	54
Ribnica	37
Dolenja vas	24
Sušje	21
Vel. Poljane	4
Gora	2
Skupaj	360

In smeri krošnjarenja? Po Jugoslaviji je odšlo 107 krošnjarjev, v bližnjo Italijo 23 in Avstrijo 230. Z Italijo in Avstrijo so bile sklenjene konvencije, ki so omogočale ljudem s krošnjo prost vstop, z Madžarsko v tem času takega sporazuma ni bilo. Vsak krošnjar je imel svoj "rajon": na Koroško jih je hodilo 37, Štajersko 55, Dolno Avstrijo 79, Zgornjo Avstrijo 25, na Salzburško 24 in Tirolsko 10. V okviru Jugoslavije jih je krošnjarilo po Dravski banovini 32, Savski 56, Vrbaski 12, Primorski 5 in Donavski 8. Rus je ugotavljal, da so pred prvo svetovno vojno hodili "še dalje v široki svet".¹⁹ In kje so prodali največ? Ni znano, koliko suhe robe so odkupili trgovci in koliko so jo sami raznesli. Rus le navaja odstotke blaga, npr. "obodov" je šlo po Jugoslaviji 86%, Avstriji 10% in Italiji tj. Julijski krajini in Beneški Sloveniji 4%, "rešet" je vzela Avstrija 60%, Jugoslavija 30%, Italija 10%, "škafov" so prodali kar $\frac{3}{4}$ po Jugoslaviji, ostalo v Italiji ter "žlic in kuhalnic" so pokupili po Jugoslaviji 75%, v Avstriji 20% in Italiji 5%. Najdlje po svetu so šli zobotrebci. Ribniški krošnjarji so hodili tudi "na Nemško", in sicer v marcu do košnje, nato so ponovno odšli in se vrnilo za veliko mašo ali konec avgusta.²⁰ Rus sicer ne navaja virov in točne časovne opredelitve svojih podatkov, vendar le-ti odražajo splošne trende ribniškega krošnjarstva do srede obdobja med obema vojnoma. V Rusovi brošuri ne najdemo besede o kočevarskih krošnjarjih, ki so se razlikovali od ribniških, čeprav so oboji živeli v okviru Srezkega načelstva Kočevje. "Rešetarji" iz okolice Sv. Gregorja so odhajali tudi v bolj oddaljene dežele, npr. v Francijo in Alžirijo, vendar je večina le prodajala po Jugoslaviji.²¹

Na podlagi "razpisa" z dne 14. 2. 1940 je VI. oddelek Dravske banovine zahteval od občin izpolnitev "vprašalnega lista za izseljence in sezonske delavce", ki je bil nato vložen v t. i. "statistiko izseljencev". Izpolnjen je moral biti pred odhodom. Vseboval je splošne podatke in podatke o izseljevanju. Kot primer navajamo popis krošnjarja A. R., rojenega leta 1910 v Zamostecu v občini Sodražica, ki je bil jugoslovanski državljan, po narodnosti Slovenec in rimskokatoliške vere, poročen in oče hčerke, in brez posestva. Na občini so izpolnili obrazec, in sicer, da za

¹⁸ Rus, n.d., str. 12.

¹⁹ Prav tam, str. 12.

²⁰ Prav tam, str. 13.

²¹ Franc Huber: Kočevje. Trgovski list, XXI/42, 13. 4. 1938.

nedoločen čas sam potuje v Linz v Nemčijo²² (iz katere še ni bil repatriiran), in to že drugič, zaradi zasluzka, s potnim listom in plačano glavarino, z odsluženim vojaškim rokom in opravljenimi orožnimi vajami v letu 1939. Delo si je priskrbel sam.²³ Na podlagi §§ 176-188 že omenjenega obrtnega zakona iz leta 1931 je vsak krošnjar moral imeti dokument, ki je nosil naslov *Dovolilo za izvrševanje obrta brez stalne poslovalnice* z navedenimi podatki o nosilcu, v našem primeru Janku Ž. iz Dragoševcev v občini Radatoviči v črnomeljškem okraju. Imel je pravico do prodaje manufakturnega in drobnega blaga. *Dovolilo* je bilo izdano leta 1937, nato vsako leto na novo potrjeno in zadnje vpisano potrdilo je veljalo do 31. 12. 1943, kar kaže da je bilo krošnjarjenja tudi v vojnem času. Davčni upravi v Metliki je moral plačevati državni davek (A), samoupravne doklade (B) in z letom 1940 še "specialni doprinos", ki je dobil leta 1943 naziv "fond za nar(odno) obr(ambo)".²⁴

Kočevarji so predstavljali znatni del tega krošnjarskega življenja v času prve Jugoslavije, vendar so krošnjarili ločeno od ostalih in hkrati jim je bila odprta pot v Nemčijo, zlasti po prihodu nacizma na oblast. Morali pa so upoštevati jugoslovansko zakonodajo.

Nemški rajh privlačuje krošnjarje nemške narodnosti

Kočevarsko območje je leta 1936 geografsko obsegalo občine (s številom prebivalstva): Kočevje okolica (3461 prebivalcev), Kočevje mesto (3231), Koprivnik (1278), Mozelj (1658), Stari log (1944, nepopolni podatki), Kočevsko Reko (1972), Drago (756), in Črmošnjice (1843). K temu območju so pred drugo svetovno vojno spadali še deli občin Črnomelj-okolice (411, nepopolni podatki), Semiča (45), Starega trga (99) in Dolenje vasi (261). Skupaj je v okviru tega območja živelo 16.959 oseb.²⁵

Nastop novega režima v Nemčiji na začetku leta 1933 je v krošnjarjenju Kočevarjev pomeni novo obdobje, medtem ko je bila za ostale slovenske krošnjarje Nemčija bolj ali manj zaprta. Tudi v primerjavi z avstrijskim obdobjem je bila kontrola jugoslovanskih državnih in lokalnih oblasti nad prihajajočimi krošnjarji večja, saj so potujoči trgovci vseh vrst pomenili za državo potencialno nevarnost. Kočevsko območje je bilo relativno blizu italijanske (rapalske) meje, ki je povzročila strah pred obveščevalnim delovanjem iz Italije, zlasti iz vrst slovensko govorečih državljanov Italije. Zato je Okrajno načelstvo Kočevje poslalo svojim žandarmerijskim postajam posebno okrožnico o nevarnosti "špijonov" iz vrst italijanskih trgovcev, tovarnarjev ("fabrikantov") in trgovskih potnikov (1930).²⁶ Nacistična nevarnost se je kazala po letu 1933, ki je bila še potencirana po priključitvi Avstrije k Nemčiji (1938), saj se je okreplila njihova propaganda, kjer so imeli vlogo propagatorja novega nemškega režima ravno Kočevarji. Poleg ustaljenih metod za širjenje nacističnih idej in organizacij med nemštvom v tujini so nacisti na Kočevskem imeli oporo tudi v kočevarskih krošnjarjih.

²² Linz je avstrijsko mesto. Marca 1938 je bila Avstrija anektirana s strani Nemčije.

²³ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Oddelek za socialno politiko in narodno zdravje (AS 74), 30/2780.

²⁴ Slovanska knjižnica, KMA 525.

²⁵ Mitja Ferenc: Kočevska: Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev. Ljubljana 1993, str. 106-110.

²⁶ ZAL, KOČ 1, Okrajno glavarstvo Kočevje, šk. 1, leto 1930.

Pod vplivom slovenskega časopisja in javnega mnenja nasploh se je od srede 19. stoletja poudarjala razlika med kočevarskimi in ostalimi krošnjarji, ki je temeljila na črno-beli podobi, katere osnova je bila "tujost" oziroma "drugačnost" prvih in "domačnost" oziroma "slovenskost" drugih. V času okrepljene nacistične propagande so bile slovenske oblasti še bolj čuječe. Primer: ko je B. A. tretjega januarja 1941 (po zahodni Evropi je že divjala vojna) zaprosil Okrajno načelstvo Kočevje za podaljšanje veljavnosti krošnjarskega dovoljenja, se je po ustaljenem postopku le-to obrnilo - v našem primeru - na žandarmerijsko postajo Videm-Dobroplje, da ugotovi, ali so z ozirom na prosilca kakšni izključevalni razlogi, npr. o morebitnih njegovih pridobitnih in premoženjskih razmerah, o zanesljivosti in eventualnih zlorabah, delomrznosti in ali se že preživlja s kako obrtjo.²⁷ Odgovor je bil zanikajoč, vendar mu je bil dodan namig: "Zaupno doznalo se je da je B. pristalica ideja kočevarskih Nemcev." S strani Okrajnega načelstva Kočevje je prišla nova zahteva na omenjeno žandarmerijsko postajo, da naj ugotovi prosilčevo "narodnost" in kakšna je njegova "moralna, nacionalna in državno politična zanesljivost." Odgovorili so, da je krošnjaril z manufakturnim blagom po okrajih Kočevje, Novo mesto, Litija in Ljubljana, da je slovenske narodnosti, "v moralnem in državno-političnem oziru bil je dosedaj ispraven - zanesljiv ... a v nacionalnem kakor je že navedeno v tuk. poročilu naklonjen je idejama Kočevara".²⁸ In kakšen je bil kronski dokaz? Da se je naselil v njihovo bližino. Okrajno načelstvo mu je nazadnje le izdalo krošnjarsko dovoljenje za leto 1941.²⁹

Že obrazec vloge za pridobitev krošnjarskega dovoljenja je bil zahteven. Če vzamemo za primer vlogo K. J. iz leta 1934, naslovljeno na Okrajno načelstvo Kočevje, je vsebovala fotografijo prosilca in navedbo kraja bivanja, navedbo hišne številke bivanja, rojstnega datuma, kraja rojstva, pristojne občine in okraja (sreza). Zahtevan je bil osebni popis prosilca, tj. njegova postava, obraz, oči, nos, usta, lasje in posebna znamenja. Vsaj v našem primeru je bilo zahtevano šest prilog: krstni list, domovnica, npravstveno spričevalo (izdala občina), potrdilo davčnega urada, potrdilo sodišča (o nekaznovanju) in zdravniško poročilo. Naš prosilec je posebej navedel krošnjarjenje s "sladkornimi izdelki". Žandarmerijska postaja Petrina je o prosilcu dala ugodno mnenje ("Imenovani je v političnem in moralnem pogledu zanesljiv, ni še kaznovan in tudi ni delomrzen.")³⁰ Vsak krošnjar je moral imeti krošnjarsko dovoljenje "Dovolilo za izvrševanje obrta brez stalne poslovalnice - lokala", ki se je časovno omejevalo oziroma potrjevalo za določen čas. Vsebovalo je bistvene poudarke iz Zakona o obrtih (1931) in sicer, da je krošnjarstvo potujoča trgovina, in krošnjar "...sme po ulicah in hodeč od kraja do kraja ter od hiše do hiše izvrševati obrt trgovine z lesnimi izdelki, kakor popravila na teh izdelkih, ki so hišna industrija". Krošnjar je lahko samo državljan Jugoslavije, ki je vreden zaupanja, da sme prodajati omejene izdelke "hišnega" izvora. To obrt lahko opravljajo tudi invalidi, druge za delo nesposobne osebe, kot prebivalci "izvestnih siromašnih krajev" in to v obsegu, da robo samo nosijo; dopuščena so bila tudi določena rokodelska dela. Dovoljenja niso dobile osebe, ki niso dovršile 25. leta starosti, imele nalezljivo bolezen in osebe, ki so bile podvržene zaščitnemu zakonu

²⁷ Vprašanje je temeljilo na zahtevah Zakona o obrtih (1931), in sicer na §§ 11, 12, 13 in 179.

²⁸ Večina dopisov žandarmerijskih postaj je bila v "jugoslovanskem" jeziku.

²⁹ ZAL, KOČ 1 (Okrajno glavarstvo Kočevje), šk. 6, mapa 40.

³⁰ ZAL, KOČ 1 (Okrajno glavarstvo Kočevje), šk. 1 (1934).

(§ 56. K. Z.), obsojeni za zločine, kršitelji javne morale, osebe podvržene zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi in osebe, ki so vdane potepanju, beračenju, vlačuganju ali pijančevanju itd.³¹

V času gospodarske krize v začetku tridesetih let je bil za pasivne kraje, kot je bila Kočevska, dobrodošel vsak posel, ki je prinesel kak dinar ali rajhsmarko v družinski proračun. Ko se je odprla možnost za krošnjarijenje v Nemčiji v prvi polovici tridesetih let 20. stoletja, so jo izkoristili Kočevarji in deloma Slovenci, ki so znali nemški jezik, še bolje rečeno, da so bili naklonjeni Nemcem. Prvi so bili v večini. Jugoslovanske oblasti so bile kritične do odhajanj, vendar so v skladu z zakonskimi normativi izdajale potna dovoljenja, če ni bilo drugih zadržkov. Vzpon nacističnega navdušenja na Kočevskem in vzporedno odhajanje Kočevarjev na krošnjarijenje v Nemčijo je spodbudilo okrepljeno slovensko protiakcijo, ki je temeljila zlasti na krepitvi slovenske zavesti na tem območju.

Nacistična propaganda in kočevarski krošnjariji

Leta 1939 je slovenska Družba sv. Cirila in Metoda izdala zbornik o Kočevski.³² Ni naključje, da je nastajal v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja, ko se je okrepil strah pred nacizmom. Predsednik omenjene družbe ing. Janko Mačkovšek³³ je sicer zanikal, da je do njega prišlo zaradi povečanega propagadnega obravnavanja Kočevske s strani nemških piscev, vendar v svojem jedru le pomeni slovenski odgovor na vzpon nacistične ideologije na Kočevskem. Ko je Nemčija anektirala Avstrijo, je bilo od nove nemške meje na Karavankah do Jadrana samo 98 km zračne črte, z močnim nemškim (kočevarskim) stebrom sredi tega mostu (Drang nach Adria). Krošnjariji so bili med nosilci nacistične propagande na Kočevskem. Švabsko-nemški Kulturbund je v okviru Dravske banovine imel, npr. leta 1934, sedež v Mariboru, Celju, Ptujju, Ljubljani in v Kočevju. Poročilo avstrijskega diplomata iz istega leta ugotavlja, da je na nemškem jezikovnem otoku v Kočevju prisotna močna pronacistična propaganda, ki jo vodi dr. Hans Arko, usmerjena pa je zoper slovensko katoliško prebivalstvo in proti slovenskemu petju v cerkvah.³⁴

Po definitivnih rezultatih ljudskega štetja iz leta 1921 je živelo na ozemlju Slovenije skupno s Prekmurjem 41.514 prebivalcev z nemškim maternim jezikom, od tega kar 12.680 na Kočevskem na področju okrajev Kočevje, Novo mesto in Črnomelj.³⁵ Tu so - poleg v Apaški ravnini - živeli strnjeno, drugače so bili raztreseni predvsem po štajerskih mestih in trgih. Kot nemška narodna manjšina so bili v novi državi gospodarsko in socialno močni, dobro organizirani, z bogato kulturno in politično tradicijo in z močno poudarjeno narodno zavestjo.³⁶ Z razpadom monarhije so se kočevski Nemci potegovali za priključitev k Avstriji, nato

³¹ ZAL, KOČ 1 (Okrajno glavarstvo Kočevje), šk. 6, mapa 40.

³² Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh. Ljubljana 1939.

³³ Janko Mačkovšek (Idrija, 1888-Dachau, 1945), narodnoobrambni delavec in politik, med drugim je bil izvedenec v jugoslovanski delegaciji za narodne meje na mirovni konferenci v Parizu, 1919. Jera Vodušek Starič: "Dosje" Mačkovšek. Ljubljana 1994, str. 349.

³⁴ Dušan Nečak: "Nemci" v Sloveniji 1938-1948. V: Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju /Slovensch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert. Ljubljana 2004, str. 351.

³⁵ Na ljudskem štetju leta 1931 se v okrajih Kočevje, Črnomelj in Novo mesto za nemški občevalni jezik odloči 11.734 prebivalcev, od tega 11.505 jugoslovanskih državljanov. Glej Biber, n.d., str. 22.

³⁶ Biber, n.d., str. 14.

se je pojavil celo predlog, da se ustanovi kočevska državica pod ameriškim protektoratom.³⁷ Kočevski Nemci so bili bolj konservativni in katoliško usmerjeni, saj je večino sestavljalo kmečko prebivalstvo. Pomemben združevalni naboj je imel Kulturbund, ki se je kratkega diha ustanovil že leta 1922, kje drugje kot v Kočevju. Ob proglasitvi šestojanuarske diktature so za nekaj časa te organizacije v mirovanju, vendar je vlada že 28. avgusta 1930 dovolila Kulturbundu neovirano društveno delovanje. V Kočevju je bil ponovno ustanovljen 29. avgusta 1931.³⁸ Kralj Aleksander se je v tem času zavzemal za zблиževanje z Nemčijo, da si utrdi zunanjepolitični položaj v odnosu do Italije in da se okrepi gospodarsko sodelovanje z Nemčijo. Večji nacistični angažiranosti Nemcev v Jugoslaviji sledimo po Hitlerjevem prihodu na oblast. Posledično so nastala trenja med oblastjo in temi društvi, prihajalo je do razpustov krajevnih skupin Kulturbunda, npr. leta 1936 na Kočevskem.

V političnem smislu pomeni za Jugoslavijo, in s tem tudi za Kočevsko, nov polet v poudarjanju *nemštva* druga polovica tridesetih let prejšnjega stoletja, zlasti po vključitvi Avstrije v nemški rajh. Kot sem že omenil, so enega od legalnih stikov med Slovenijo in Nemčijo v tem času predstavljali kočevski krošnjariji, zlasti pri širjenju nemške (nacistične) propagande.

Ivan Bratko je postavil Hitlerjev приход na oblast za čas, ko je dobilo krošnjarijenje Kočevarjev "politično vsebino". Hkrati zanika, da bi bilo krošnjarijenje produkt "kočevarske krvi in značaja, nekakega nagona, ki jih sili v to", češ da krošnjarijo tudi Slovenci, in izpostavil pasivnost Kočevske in njeno domačo obrt, tudi v Ribnici z okolico in na Gorenjskem.³⁹ Na Kočevskem so bili postranski zaslužki, npr. dnina (košnja pri bogatih kmetih), vožnje, delo na žagah in v gozdu (žaganje lesa, tesanje, oglarjenje) in ne nazadnje tudi podpora iz Amerike.⁴⁰ Toda to ni zadostovalo za življenje, mnoge hiše na Kočevskem so bile porušene ali zapuščene. V Nemčijo so hodila tudi dekleta v razne gospodinjske tečaje.⁴¹ Z letom 1934/35 je bil znova možen odhod kočevarskih krošnjarjev v nemški rajh. Med njimi je veljalo mnenje, da je bilo z zaslužkom ene (zimске) sezone (sezije) možno modernizirati deset hektarov zemlje, zato je bilo zanimanje za odhod veliko. Vendar, število je bilo omejeno na 300 mož na sezono. Posameznik je lahko računal na pridobitev dovoljenja do dveh ali treh sezon. Odhajali so krošnjariji iz okrajev (srezov) Kočevje in Novo mesto. Banska uprava ni nasprotovala zaposlovanju brezposelnih krošnjarjev v Nemčiji, saj je to pomenilo možnost preživetja za prebivalce kočevskih pasivnih krajev.⁴²

Jeseni leta 1934 je okoli 200 "kmetov" (Bauern) iz različnih kočevskih okolišev odšlo v nemški rajh, da bi v zimskem času pridobili sredstva za prežvljanje njih samih in svojih družin, in sicer s prodajo slaščic in južnega sadja. Številna kratka poročila o njih so dokazovala, da se je večina mož dobro počutila v Nemčiji. Njihovo opravljanje dejavnosti je naletelo na prijazno podporo oblasti, prebivalstva in zlasti študentov. Konec marca, npr. leta 1936, so se vračali v domovino (Heimat)

³⁷ Prav tam, str. 31.

³⁸ Prav tam, str. 34.

³⁹ Bratko, Pogled na Kočevsko (Vtisi s potovanja). V: Sodobnost 1938, str. 370.

⁴⁰ Marjan Drnovšek: Izseljevanje Kočevarjev v Združene države Amerike. V: Dve domovini - Two Homelands, 2005, 21, str. 7-34.

⁴¹ Bratko, n.d., str. 371.

⁴² ARS, AS 74, 5/574 Dopis banske uprave, 21. 9. 1936.

k svojim družinam.⁴³ Novembra istega leta je časnik *Slovenec* objavil članek z naslovom *Slovenski kočevski krošnjariji*,⁴⁴ s katerim je opozoril na njihovo problematiko, saj jih dr. Arko ni hotel zapisati na seznam za Nemčijo. Časnikar točno ugotavlja, da se je od prihoda novega režima v Nemčiji povečal interes za Nemce zunaj rajha, tako tudi za okrog 9000 Kočevarjev.⁴⁵ Vabljev je bil še dober zaslužek v Nemčiji. Zato je bila izvedena protiakcija narodnoobrambnega društva Slovenska straža na Kočevskem, ki je bila pod pokroviteljstvom dr. Antona Korošca, da se slovenskim krošnjarjem omogoči krošnjarjenje po državi Jugoslaviji. To naj bi bila pomoč revnim kočevskim Slovencem. Hkrati bi bila to tudi obramba proti germanizacijskemu pritisku "na naši zemlji", saj, kot ugotavlja časnikar: "Silén je bil doslej odtok naše krvi v nemško morje!"

Banovinski kot državni organi so spremljali nacistično propagandno dejavnost na Kočevskem. Krošnjariji obeh narodnosti, slovenske in nemške, so bili prenašalci novih idej iz Nemčije. Iz poročila "uradne osebe", ki je od sopotnikov na vlaku Ribnica - Kočevje izvedela za ravnanje rešetarja T., ki se je prek Ljubljane vračal iz Nemčije in izstopil na postaji v Žlebiču, izvemo, da je govoril in pel v nemškem in slovenskem jeziku, agitiral za Nemčijo in Hitlerja, se hvalil, da so njegovi trije sinovi, ki so ostali v Nemčiji skupaj z materjo, vneti "hitlerjanci", izražal upanje na osvoboditev Kočevarjev in kritiziral Jugoslavijo. Kasneje ga je "uradna oseba" razkrinkala, mu odvzela potna lista, krošnjarsko knjižico in dve "legitimaciji". Ker je bilo poročilo datirano z 21. aprilom 1939, lahko predvidevam, da je bil omenjeni dogodek dan poprej, ko je bil Hitlerjev rojstni dan, in da je omenjeni T. v njegovo čast pregloboko pogledal v kozarec. Taisti T. se je po izbruhu vojne septembra 1939 oglašil na sedežu okraja Kočevje, predložil potna lista in za vso družino prosil za dovoljenje za odhod v Nemčijo. Sam je bil vojaški obvezanec, sinovi pa šoloobvezni, vendar je izjavil, da se bodo šolali v Nemčiji.⁴⁶ Njihova nadaljnja usoda ni znana, saj o njej ohranjeni viri ne poročajo več.

Helmut Carstanjen (pseudonim Gerhard Werner), sodelavec *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* (VDA), je prišel na misel, da bi kočevarske krošnjarije pridobil za nacizem s pomočjo njihove politične in ideološke vzgoje v Nemčiji. Tako naj bi postali nacistični propagandisti, organizatorji in obveščevalci med rojaki na Kočevskem, saj bi bolje opravili svojo nalogo kot tuji prišleki iz Nemčije. Ta vzgoja naj bi potekala v jesensko zimskem času, ko so krošnjarili v Nemčiji. Kočevarski krošnjariji so tako leta 1934 ob prihodu v Nemčijo in pred vrnitvijo v Jugoslavijo obiskali dva do štiridnevne tečaje. Celó Slovenci s Kočevskega, ki so krošnjarili po Nemčiji, so se po vrnitvi razglašali za Nemce. V javnosti so se pojavile zahteve, naj jim oblast prepreči odhajanje v Nemčijo, kjer bolj marljivo obiskujejo razne propagandne tečaje kot krošnjarijo.⁴⁷ O nacističnih tečajih doma in v tujini je pisal Jože Rus v *Kočevskem zborniku 1939*.⁴⁸ Trdi, da so iz teh namenov začeli odpravljati krošnjarije celo iz Bajt. Iz vasi Trava ni leta 1935 odšel

⁴³ Archiv Gottscheer Kalender 1936 (<http://www.gottschee.at>)

⁴⁴ *Slovenec*, 23. 11. 1936, št. 47.

⁴⁵ Holm Sundhausen: *Die Deutschen in Jugoslawien. V: Deutsche im Ausland - Fremde in Deutschland. Migration in Geschichte und Gegenwart.* München: Verlag C. H. Beck, str. 54-70.

⁴⁶ ARS, AS 74, 2/151.

⁴⁷ *Pohod*, 31. 8. 1935; 10. 5., 14. 8. in 20. 8. 1936.

⁴⁸ Jože Rus: *Jedro kočevskega vprašanja. V: Kočevski zbornik 1939. Ljubljana 1939*, str. 146. Njegov primer citira tudi Biber, n.d., str. 352.

nihče, naslednje leto sta odšla dva fanta in leta 1937 jih je bilo že deset. Če drži trditev, da so odhajali samo Kočeverji in tisti Slovenci, ki so znali nemško, je sprejemljiva teza, da je bilo v ozadju njihovo izobraževanje v duhu nemštva oziroma nacizma. Teh tečajev so se udeleževali predvsem v Dresdenu in Münchnu in zanje je skrbel *Deutsches Ausland-Institut v Stuttgartu*, čeprav je v prvi vrsti za krošnjarje skrbel *Volksbund für das Deutschtum im Ausland*.⁴⁹ V ta namen je poslal v Kočevje ing. Walterja Neunteufela,⁵⁰ sicer avstrijskega državljana in so-delavca *Deutscher Schulverein Südmark*, in pod krinko znanstvenika univerze v Innsbrucku (*Alpenländische Volksbodenforschungsstelle*) nemškega državljana Volkerja Dicka.⁵¹ Ta je postal tajnik dr. Hansu Arku. Dick je izbiral krošnjarje za pot v Nemčijo. Potrebovali niso samo potnega lista, ampak tudi pisno dovoljenje s podpisom dr. Arka. "Tako je po letu 1933 krošnjarjenje dobilo svojo politično vsebino. Kdor je šel na pot brez posebnega dovoljenja dr. Arka, čeprav je sicer imel redni potni list, je moral računati s tem, da ga bodo nemške oblasti izgnale," je zapisal Dušan Biber.⁵²

Leta 1936 so razpustili večino organizacij Kulturbunda in oblasti so poostriale izdajanje potnih dovoljenj. Tega leta je odšlo 268 krošnjarjev, številni prosilci so morali ostati doma. Marsikdo je odšel in prek Češkoslovaške odpotoval v Nemčijo. Leta 1937 so jugoslovanske oblasti poostriale nadzor in "praktično onemogočile kočevskim krošnjarjem odhod v Nemčijo". Nemška stran je pripravila načrt, kako bi krošnjarje ilegalno pošiljali čez mejo, vendar njegova realizacija ni znana. Ker je bilo delo za krošnjarje v Nemčiji tudi (in verjetno predvsem) zadeva pridobitve denarja za življenje, se je leta 1938 pojavil predlog, da bi tudi za nemške oblasti ustanovili poseben nemško-slovenski krošnjarski sklad pri Dravski banovini, ki bi izdajal obvezna priporočila, "ki bodo za oblasti in ustanove v Nemčiji obvezna". Kriterija za njihovo izdajo sta bila dva, prvič, gmotno stanje prosilcev, in drugič, politična neoporečnost ("Vsekakor bodo tudi v Nemčiji razumeli, da hajlovcev, naših državljanov, tja ne bomo pošiljali."). O teh krošnjarjih naj bi bila obveščena jugoslovanska diplomatska predstavništva v Nemčiji, da jih nadzorujejo z ozirom na njihovo vedenje v tej državi. V prihodnje naj bi oblasti preprečile neljalnim krošnjarjem odhode v "zamejstvo" oziroma jim ne dovolile vrnitve v Jugoslavijo. Ideja ni bila realizirana.⁵³

Kočevski Slovenec je objavil decembra 1938 prispevek Kočevsko krošnjarjenje, v katerem skozi slovenske oči analizira fenomen kočevarskih krošnjarjev, ki ga že v uvodnem delu opredeli kot "kočljiv problem". Z rezervo moramo vzeti na znanje objavljeni opis poteka krošnjarjenja v Nemčiji: ko krošnjar pride v mesto, si ogleda teren in pridobi "priporočila", običajno pridobi dva študenta in celo študentko. Študenta si zvečer nadeneta krošnjo, njihova "tovarišica" pa vzame v roke vrečko s številkami, krošnjar pa nosi na prsih napis *Auslanddeutscher*. Hodijo po gostilnah in kavarnah in ni ga bilo gosta, ki - meni poročevalec - ne bi izgubil "hoch oder

⁴⁹ Posebni krošnjarski urad sta v okviru VDA vodila dr. Wilhelm Luig skupno s slovenskim Nemcem dr. Petschauerjem (Biber, n.d., str. 114).

⁵⁰ Leta 1936 je bil aretiran dr. Neunteufel, pri katerem so - poleg drugega obremenilnega materiala - našli seznam udeležencev in navodila za politično šolanje kočevskih krošnjarjev. Po kratki preiskavi je bil izgnan iz Jugoslavije (Biber, n.d., str. 113).

⁵¹ Izgnan marca 1936 iz Jugoslavije (Biber, n.d., str. 113).

⁵² Biber, n.d., str. 114.

⁵³ *Kočevski Slovenec*, I, št. 13, 15. 12. 1938.

wieder", marsikdo pa dobljene "sladkorčke" kar prepustil krošnjarju in povrh navrgel še nekaj drobiža. In kar je hujše: ob tem pripoveduje, kako jim je v Jugoslaviji hudo, da so preganjani zaradi "nemškega nacionalnega mišljenja", da morajo v tujino, da si kaj zaslužijo... In celo več: vračajoči se so polni hvale o tujini. Zato sklene gornji opis, da naj se v tujino pošiljajo krošnjariji, ki so zvesti državljani Jugoslavije.⁵⁴

Devetnajstega aprila 1939, na predvečer rojstnega dneva Adolfa Hitlerja, so na Štajerskem in Kočevskem prižigali kresove, spuščali rakete v zrak in prepevali Deutschland über Alles. Njihova želja je bila, da Nemčija čim prej zasede Slovenijo. Iz Kočevja so oktobra 1939 poslali spomenico, naslovljeno na Dravsko banovino in vlado v Beogradu, in v njej zahtevali, da država prizna nemški narodni manjšini status javnopravne korporacije z lastnim statutom, odstranitev slovenskih učiteljev iz kočevskih šol, vrnitev vseh nemških učiteljev, ki so bili premeščeni, lastni nemški šolski inšpektorat ... in ne nazadnje svoboden razvoj Kulturbunda na Kočevskem.⁵⁵ Kočevar Martin Sturm je že 13. aprila 1939 poslal iz Gradca telegram Hitlerju: "Mi Nemci Kočevske in južne Štajerske zaupamo Vam, naš firer, da nas boste priključili rajhu in mi bomo v slehernem trenutku izpolnili našo dolžnost."⁵⁶ To se je v nekoliko drugačni obliki res zgodilo v zimi 1941/42. Kočevska ni bila priključena rajhu, ampak so bili Kočevarji kot optanti preseljeni vanj v t. i. naseljitveno območje ob Savi in Sotli, s katerega so nacisti izgnali okoli 37.000 Slovencev v Nemčijo. Po končani vojni so se deloma sami umaknili v Avstrijo, nekaj so jih zaprli v taboriščih, npr. Strnišče (danes Kidričevo), verjetno nekaj tudi usmrtili.⁵⁷ Danes so razkropljeni po svetu, od Celovca do New Yorka, in skrbijo za ohranjenje njihovih skupnosti in kočevarske zavesti.

Ohranjeni seznam kočevarskih krošnjarjev (1936)

Leta 1936 se je iz Dravske banovine izselilo v evropski prostor 3500 oseb (leto dni kasneje 6865), na druge kontinente 434 oseb (1936) in 557 (1937). Leta 1936 se je vrnilo v Dravsko banovino 1782 oseb iz Evrope in 220 z drugih kontinentov, leta 1937 s kontinenta 2868 oseb in 319 z drugih celin.⁵⁸ Franc Omahen zastopa tezo, da se v evropski prostor izseljujejo - in iz njega vračajo - ljudje iz najrevnejših slojev, ki odhajajo v tujino za zaslužkom. Kočevarji-krošnjariji so kot jugoslovanski državljani bili del gornjih števil izseljevanja in povratništva. Leta 1936 je odšlo največ jugoslovanskih izseljencev v Francijo (4249), nato v Turčijo (969), Češkoslovaško (657) in na četrtem mestu v Nemčijo (589).⁵⁹ V tem letu se je iz Nemčije vrnilo 192 oseb. Leta 1937 se je v Nemčijo izselilo 2562 oseb in vrnilo 704.⁶⁰ Ob tem se nam postavi vprašanje: ali so sezonska izseljevanja, tako krošnjarjev kot agrarnih sezonskih delavk in delavcev iz Prekmurja, upoštevana v uradnih statistikah izseljevanja? Po evidenci Izseljenskega komisariata iz Zagreba za

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Nečak, n.d., str. 354-355.

⁵⁶ Prav tam, str. 354.

⁵⁷ Enciklopedija Slovenije 5, str. 180.

⁵⁸ Franc Omahen: Naše izseljevanje v letih 1936-1937. V: Izseljenski zbornik 1938. Ljubljana, str. 54 in 57.

⁵⁹ Omahen, n.d., str. 59.

⁶⁰ Prav tam, str. 60-61.

leto 1936 se je z območja Dravske banovine izselilo v Nemčijo 228, že naslednje leto kar 2238 oseb.⁶¹ Z veliko verjetnostjo trdim, da je glede kočevarskih kroš-njarjev (v letu 1936) število 268 krošnarjev v neskladju z uradnim številom in s tem dana možnost dvoma, da so upoštevani v uradni statistiki. Velik skok izseljevanja v Nemčijo v naslednjem letu (2238 oseb) pa je nedvomno povezan z organiziranim odhajanjem agrarnih sezonskih delavcev v Nemčijo, saj je samo iz območja Borze dela v Murski Soboti odšlo na nemška polja 2015 oseb.⁶²

In koliko je odšlo kočevarskih krošnarjev? Za sezono 1934/35 navaja *Gottscheer Kalender 1936*⁶³ odhod okrog 200 oseb. Po podatkih *Manjšinskega inštituta* v Ljubljani je v sezoni (seziji) 1935/36 odšlo v Nemčijo celo 515 krošnarjev (po *Gottscheer Kalender 1937*⁶⁴ "samo" okrog 290 krošnarjev), ki so od oktobra do aprila zaslužili povprečno od 10.000 do 25.000 din. *Das Deutschtum des Südostens im Jahre 1935* (Wien 1936) piše, da je odšlo leta 1935 na pot okrog 300 krošnarjev.⁶⁵ Za sezono 1936/37 je na krošnjarskem seznamu 268 oseb, čeprav *Gottscheer Kalender 1938*⁶⁶ navaja 250 krošnarjev. Leta 1937 je z uradnim dovoljenjem krošnarilo iz kočevskega okraja v Nemčiji 321 mož in iz novomeškega 15 oseb.⁶⁷ *Slovenski narod* 14. julij 1937, navaja, da so zaslužili do 70.000 dinarjev.⁶⁸ Leta 1938 naj bi zaslužili od 15.000 do 40.000 dinarjev.⁶⁹ Iz že omenjenega dopisa banske uprave Dravske banovine kočevskemu okraju (21. septembra 1936) izvemo, da je iz obeh okrajev že nekaj let odhajalo čez zimo okrog 200 krošnarjev nemške narodnosti, kar pomeni določeno posploševanje in zniževanje njihovega števila. Do leta 1935 jih je vpisoval na sezname kočevski odvetnik dr. Hans Arko, za kar je prejemal plačilo, nato naj bi ta posel prevzela gospodična Pavla Suhadobnik, hišna posestnica v Kočevju. Ob tem se je uradnikom Dravske banovine postavilo vprašanje o zakonitosti tega posla, zlasti še, ker je kazalo, da jih še vedno opravlja dr. Arko.

Za okrajno načelstvo Kočevje se je ohranil "Seznam oseb, ki so odpotovale kot krošnarji v četrtem četrtletju 1936. v Nemčijo".⁷⁰ Urejen je abecedno. Na njem je 268 oseb moškega spola, ki so kot vzrok "izselitve" navedle krošnarjenje in za cilj Nemčijo.⁷¹ Kasnejši pripis na naslovnici dokumenta nas seznanja, da so se navedeni "večinoma" vrnili ob veliki noči leta 1937. Kot "narodnost" je slovensko navedlo le 9 oseb, ostali nemško, vsi pa so se opredelili za katoliško veroizpoved. Glede na stroške za pot v Nemčijo in s seboj vzetega denarja, se za vse zapisane trdi, da sami pokrivajo stroške potovanja, in da imajo s seboj samo denar, ki ga potrebujeje za kritje teh stroškov. Vsi navajajo, da odhajajo samo "začasno". Znan

61 Hrvatski državni arhiv, Izseljenski komisariat v Zagrebu, šk. 600.

62 Drnovšek, *Jugoslovansko-nemška sporazuma*, str. 232.

63 *Gottscheer Kalender 1936*, str. 126.

64 *Gottscheer Kalender 1937*, str. 90.

65 Biber, n.d., str. 352, op. 105.

66 *Gottscheer Kalender 1938*, str. 103.

67 *Trgovski list 1937*, str. 138.

68 Biber, n.d., str. 352, op. 105.

69 Prav tam, str. 352, op. 105.

70 ARS, AS 74, 26/2396.

71 V tisku se pojavi podatek, da je na začetku novembra 1936 odpotovalo v Nemčijo skupaj 250 krošnarjev, tako Nemcev kot Slovencev, ki so obvladali nemški jezik. Njihova želja je bila, da bi jim do pomladi njihov zaslužek omogočil vrnitev. Mnogi, ki niso dobili potnega lista, so morali ostati doma. *Archiv Gottscheer Kalender 1938* (<http://www.gottschee.at>)

je njihov stan/poklic in njihovo število ob odhodu, starostna sestava in občinsko poreklo:⁷²

Tabela 27³

Poklic oz. stan krošnjarjev ob odhodu		Starostna sestava krošnjarjev glede na rojstvo		Število krošnjarjev iz posamezne občine	
posestnik	163	1860-1869	4	Stari log	78
posestnikov sin	34	1870-1879	22	Mozelj	64
kmet	31	1880-1889	48	Kočevje okolica	57
delavec	28	1890-1899	62	Kočevska reka	29
kmetov sin	3	1900-1909	108	Koprivnik	26
poljedelec	3	1910-1914	23	Dolenja vas	4
kmetovalec	1	1924	1	Kočevje mesto	4*
neužitkar	1			Fara	3
mizar	1			Livold	1
čevljar	1			Črmošnjice (N. m.)	1
ključavničar	1			Železniki (Kranj)	1
izvošček	1				
Skupaj	268		268		268

V razpravi Jožeta Rusa v Kočevskem zborniku 1939 nosi eno od poglavij naslov "Mrtve kmetije", kar jasno nakazuje na slabo kmetijsko stanje na Kočevskem. V tem času je bila zunaj mesta Kočevja opuščena vsaka četrta, v koprivniški občini vsaka tretja hiša. Trdi, da je bilo na Kočevskem razseljenih dvanajst bivših vasi, "kar je po ostali Evropi prav redka stvar". Opuščena je bila vsaka petnajsta kočevska vas.⁷⁴ Zato nas ne čudi poklicna sestava krošnjarjev, saj nas kategorija "posestnik" ne sme zavesti, da gre za večja posestva, medtem ko oznaka "posestnikov sin" lahko pomeni le stan oz. odnos, marsikdaj brez konkretne lastnine. Omenjeni "delavci" so verjetno gozdni delavci.

Večino so sestavljali krošnjarji v starosti od 27 do 36 let (108), ki jim sledijo starejši, tj. od 37 do 46 let (62) in od 47 do 56 let (48). Zanimiva je najstarejša skupina od 57 do 66 let (22), štirje celo starejši, tj. od 67 do 76 let. Mlajših je bilo manj, tj. od 22 do 26 let (23) in le en sam star komaj 12 let. Večino so sestavljali starejši, kar kaže na določeno socialno komponento, tj. na pomoč na način, da si s prodajo slaščic in južnega sadja v Nemčiji zaslužijo za življenje in mogoče za prihranek. Verjetno ne gre za pridobitništvo in dobre zaslužke, npr. v primerjavi s krošnjarjenjem na Nemškem v 19. in na začetku 20. stoletja, ampak za omenjeno pomoč Nemčije nemštvu zunaj nemškega rajha z jasno ideološko konotacijo, kar se je kazalo z izborom krošnjarskih kandidatov.

⁷² ARS, AS 74, 26/2396.

⁷³ ARS, AS 74, 26/2396.

⁷⁴ Jože Rus: Jedro kočevskega vprašanja. V: Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh. Ljubljana 1939, str. 149.

Ko primerjamo število odhajajočih kočevarskih krošnjarjev v Nemčijo leta 1936 s številom prebivalstva v posamezni občini ugotovimo, da je odšlo največ oseb iz občine Stari log (4,01%), sledijo Mozelj (3,86%), Koprivnik (2,03%), Kočevje okolica (1,64%) in Kočevska Reka (1,47%). Ugotovimo lahko veliko razpršenost krošnjarjev po posameznih krajih, saj so prihajali iz 88 krajev. Največje število iz Smuke, občina Stari log (16), sledijo Stari log, ravno tako občina Stari log (13), 10 iz Livolda (občina Kočevje okolica), 7 iz Spodnjega loga (občina Mozelj), po šest iz krajev Zajčje polje (obč. Mozelj), Polom (obč. Stari log) itd. Skupaj torej 268 oseb.

Seznam je vseboval tudi rubriko "dan izselitve". Odhajali so od 4. oktobra, ko je najstarejši datumski zapis v seznamu, do zadnjega, 28. decembra 1936. Glavnini vala sledimo od srede oktobra do začetka novembra, pred tem in po tem so odhajali le posamezniki. Največje število odhajajočih (28) je bilo v ponedeljek, 19. oktobra, ki mu je sledila skupina šestindvajsetih oseb na soboto, 24. oktobra, naključno na praznik arhangela Rafaela, ki je bil v takratnih slovenskih krogih dan spomina na slovenske izseljence po svetu. Petindvajset krošnjarjev je odšlo v ponedeljek, 2. novembra, v času spomina na verne duše oziroma dan po prazniku vseh svetih in 24 oseb v četrtek, 20. oktobra 1936. Manjše skupine so odhajale: 28. oktobra (15), 26. oktobra (10), 27. oktobra (12), 30. oktobra (11), 6. novembra (18) itd. Žal iz obstoječega gradiva ni razvidno, ali so odhajali kot skupine, niti kam jih je vodila pot v Nemčiji.

Sklep

Druga polovica tridesetih let je bila v znamenju naraščajočega ideološkega pritiska fašizma in nacizma, v Španiji je divjala državljanska vojna, ki je še bolj aktivirala vključevanje komunistov v evropska dogajanja, marca 1938 je Nemčija anektirala Avstrijo, septembra 1938 zasedla Češko in Moravsko in 1. septembra 1939 je izbruhnila druga svetovna vojna. To je bil čas napetih ideoloških, političnih in drugih pritiskov ter opredeljevanj. Povečala se je agresivnost nacizma na Slovenskem, kjer Kočevska ni bili izvzeta. Povečani nacistični propagandi sledimo že pred letom 1933, zlasti pa po tem letu, tj. s Hitlerjevim legalnim nastopom oblasti v Nemčiji. Med slovenskimi izseljenci s koreninami iz časov pred prvo svetovno vojno in njihovimi potomci ni bilo tako malo navdušencev za "novi red", ki ga moramo gledati tudi z vidika urejenosti države in zagotovljenega dela in solidnega življenja v Nemčiji, zlasti v času, ko so preostalo zahodno Evropo pretresale socialne in ekonomske težave. Seveda so tudi slovenski Nemci v Dravski banovini pozdravljali novo oblast v Nemčiji. Že leta 1931 so ustanovili Švabsko-nemško kulturno zvezo (Schwäbisch-deutscher Kulturbund), ki jo je notranji minister Anton Korošec leta 1936 prepovedal, kot tudi večino krajevnih organizacij Kulturbunda. Vendar je bila leta 1939 obnovljena. Število članov je raslo in leta 1941 je štela 52 krajevnih organizacij z več kot 11.000 odraslimi člani.⁷⁵

⁷⁵ Peter Vodopivec: Od Pohlinove slovnice do samostojne države : slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja. Ljubljana 2006, str. 235.

Občutek ogroženosti slovenstva je bil velik v tridesetih letih 20. stoletja. Primorska, Koroška in Kočevska so bili trije akutni primeri, ki so jih izpostavljali razmišljajoči tistega časa.⁷⁶ Mnogi kočevski prebivalci slovenskih korenin so se (individualno) opredeljevali za Nemce. K temu so bile nagnjene mnoge mešane družine. Oznako *nemčur* pogosto zasledimo v takratni publicistiki za te osebe, zlasti s strani nacionalističnih slovenskih krogov. Nacizem je to stanje še poslabšal. Do tedaj znosni odnosi med slovenskim in nemškim prebivalstvom so postajali bolj zaostreni, ker so Kočevarji v duhu Herenvolka z viška gledali na kočevske Slovence kot na "pritepence in cigane".⁷⁷ Za mnoge prepozno so se začele slovenske protiakcije nemštvu oziroma nacizmu na Kočevskem. Tako je 15. avgusta 1938 začel izhajati list *Kočevski Slovenec*,⁷⁸ ki je sprva pozival k sožitju med Slovenci in Nemci, hkrati pa izpostavljal in vedno bolj poudarjal narodno-obrambne naloge, npr. z organiziranjem *Slovenskega dneva* ipd., in v duhu krepitev slovenske zavesti: "Narodna zavest - sveta dolžnost".⁷⁹ Vrh pomeni izdaja že omenjenega *Kočevskega zbornika* 1939, ki z argumentacijo raznih strok in znanosti odgovarja nemškim interpretacijam preteklosti in tedanjega stanja na Kočevskem. Ivan Bratko je menil, da Slovenci niso bili politično dorasli oziroma sposobni "enakovredne akcije" nemški propagandi na Kočevskem. Nekako v zraku sta bili dve ideji, prva, da se izvrši izolacija Kočevja in s tem odrezanost Kočevarjev od sveta, npr. z umikom državnih uradov, gimnazije itd. v Ribnico, in druga, da se izvede koncentracija slovenskega življa s kolonizacijo na zapuščeni kočevarski zemlji. Bratko je prvo idejo odklanjal z oznako, da je nezrela in bolj porojena iz osebnih, lokalno patriotskih in psiholoških nagibov, za drugo pa je menil, da ni izvedljiva. Ob tem navede primer slovenske kolonizacije v bližini Koprivnika, ki ni uspela zaradi pomanjkanja denarja, plodne zemlje, živine, orodja, niso jim postavili hiše itd.⁸⁰

Kočevarski krošnjari predstavljajo le del selitveni procesov v tridesetih letih 20. stoletja, ki so bili usmerjeni v Nemčijo. Bili so ekskluzivni del, saj slovenski, razen z znanjem nemškega jezika, niso bili udeleženi v teh procesih. Bili so tudi sezonskega značaja in primerljivi z odhajanjem agrarnih prekmurskih delavk in delavcev na nemška polja - v približno enakem obdobju, kot so odhajali kočevarski krošnjari. Del starejših izseljencev in njihovih potomcev (t. i. vestfalski Slovenci) - če se le niso v začetku dvajsetih let 20. stoletja umaknili iz Nemčije v nizozemske, belgijske, luksemburške in francoske rudarske kolonije - je še živel v Nemčiji, od katerih so mnogi prevzeli jugoslovansko državljanstvo, drugi obdržali avstrijsko in neznano število prevzelo tudi nemško državljanstvo. Posebna situacija nastopi po priključitvi Avstrije Nemčiji, saj so v avstrijskem prostoru in zunaj slovenskega etničnega prostora živeli slovenski izseljenci, mnogi s koreninami iz habsburškega obdobja in tudi novi politični kot ekonomski priseljenci. Pozabiti ne smemo tudi na odhajanje Slovencev kot italijanskih državljanov v Nemčijo, npr. iz Kanalske doline v nemške tovarne.

⁷⁶ Bratko, n.d., str. 369-372.

⁷⁷ Prav tam, str. 372.

⁷⁸ Urednik je bil Fran Radešček iz Kočevja, izdajatelj pa "konzu. lista", ki jo je predstavljal župnik Karel Škulj iz Dolenje vasi pri Ribnici.

⁷⁹ *Kočevski Slovenec*, I, št. 1, 15. 8. 1938.

⁸⁰ Bratko, n.d., str. 372.

Nedvomno so kočevski krošnjarji in Kočevarji nasploh po drugi svetovni vojni doživeli "pozabo" in se je šele z delom Toneta in Mitje Ferenca⁸¹ in njihovih naslednikov posrečilo z znanstvenim delom prispevati k njihovi vključitvi v zgodovinsko zavest v Sloveniji. Več raziskav bo prineslo tudi več védenja o njih, saj so del zgodovine prostora, ki ga danes označujemo kot Republika Slovenija.

Marjan Drnovšek

THE GOTTSCHER PEDDLERS AND NAZI PROPAGANDA

S u m m a r y

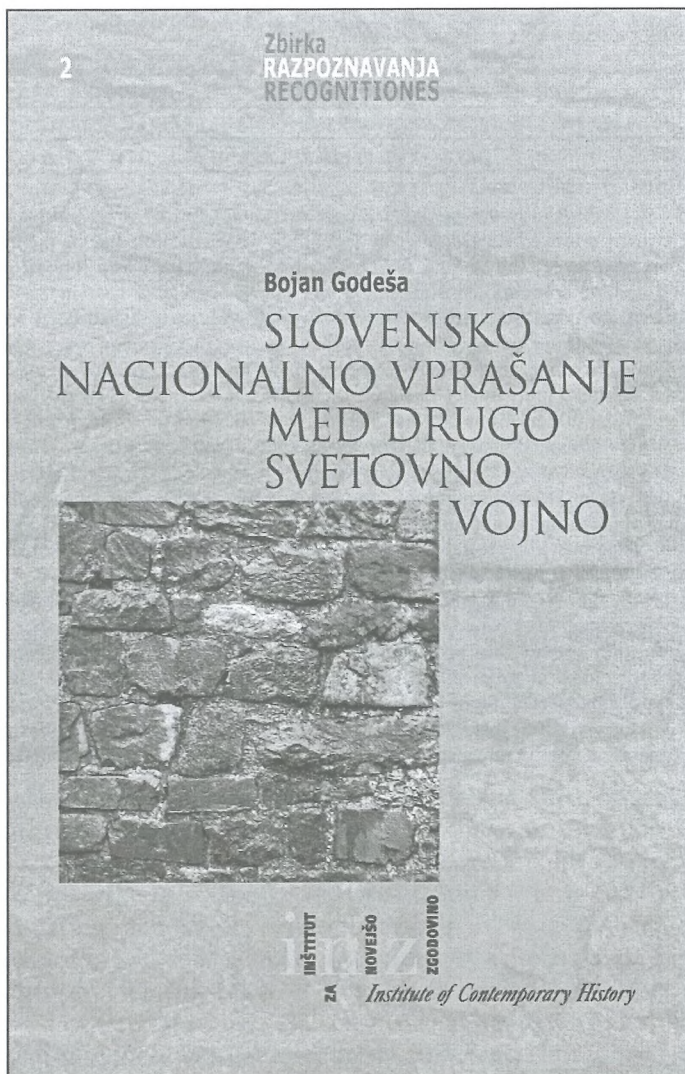

The second half of the 1930s was marked by a growing pressure of Fascist and Nazi ideologies. In March 1938, Germany annexed Austria and, in September 1938, occupied Bohemia and Moravia. A year later, in September 1939, the Second World War broke out. This was a time of ideological and political tensions and determinations. Nazism became more aggressive also in Slovenia, with the Kočevje region being no exception. After 1933, Nazi propaganda, which had been felt even before, only intensified. Among those who welcomed the new regime in Germany were also the 'Slovene' Germans in the Drava Province. In the Kočevje region, many inhabitants of Slovene descent, especially those from mixed families, individually declared themselves as Germans. Nazism made things even worse. The hitherto tolerable relations between the local Slovenes and the *Gottscheer* grew increasingly tense, with the latter looking down on the former in their *Herenvolk* attitude. The Slovenes were unable to organise themselves politically against German propaganda. In the 1930s, the *Gottscheer* peddlers joined the regular seasonal migrations to Germany where they plied their traditional trade in tropical fruits and confectionery, and organised games of chance. During the global economic crisis, the inhabitants of what was a depressed Kočevje region embraced any job that contributed an extra dinar or reichsmark to the family budget. When an opportunity for peddling arose in Germany in the first half of the 1930s, they seized it. The dawn of their new peddling era coincided with the advent of the Nazi regime. Enthusiasm for Nazi Germany grew among the *Gottscheer* and, after their return to the Kočevje region, they spread Nazi propaganda. The idea of 'converting' the *Gottscheer* peddlers to Nazism through attendance at political and ideological courses in Germany came from Carstanjen Helmut, a member of the Association of German People Living Abroad (*Volksbund für das Deutschtum im Ausland*). The courses lasting between two and four days were supposed to make of them Nazi propagandists, organisers and intelligence agents among their compatriots in the Kočevje region.

⁸¹ Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945. Maribor 1968.

Mitja Ferenc, Gojko Zupan, France Dolinar: Cerkev na Kočevskem nekoč in danes = Die Gottscheer Kirchen einst und heute Kočevje 1993; Mitja Ferenc: Kočevska : izgubljeni kulturni dediščina kočevskih Nemcev = Gottschee : das verlorene Kulturerbe der Gottscheer Deutschen. Ljubljana 1993; isti, Gottschee : the lost cultural heritage of the Gottscheer Germans, Louisville 2001; isti, Kočevska - pusta in prazna : nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev. Ljubljana 2005; isti, Nekdanji nemški jezikovni otok na Kočevskem = Die ehemalige deutsche Sprachinsel im Gottscheerland = Former German linguistic island in Kočevje region. Kočevje 2007.

KNJIGA ZBIRKE
RAZPOZNAVANJA / RECOGNITIONES

Cena 25 EUR